

הרב יהודה שביב

רגישותו החברתית של הרמב"ם

השנה מציינים בעולם היהודי מלאות שמונה מאות שנה להסתלקותו של הרמב"ם. ויפה שנה זאת לעיון במשנתו הענפה. בשורות הבאות אני מבקש ללמוד מכמה הלכות וניסוחים בחיבורו הגדול "משנה תורה", על רגישותו החברתית המופלגת.

א. חומרת בין אדם לחבירו

במסכת בבא בתרא (פח, ע"ב) אמר רבי לוי:

"קשה עונשן של מידות¹ מעונשן של עריות.
שוה נאמר בהן אל², וזה נאמר בהן אלה³."

ולאחר דיון קצר מסיקה הגמ' שחומרתן של מידות על פני עריות היא מפני: "דהתם (היינו בעריות) - אפשר בתשובה, והכא (היינו במידות) - לא אפשר בתשובה".

והנה הרמב"ם כשהוא מביא את האימרה הזאת הוא מסביר אותה באופן היוצר כמין כלל:

"קשה עונשן של מידות יותר מעונשן של עריות, שמה היינו לבין המקום ומה היינו לבין חברינו" (הלכות גניבה ז, יב)..

כלל זה של חומרת בין אדם לחבירו מסתבר שהנחה את הרמב"ם בהלכות נוספות וכדלהלן.

ב. הידור מצוה

הכתוב האמור בשירת היס "זה אלי ואנוהו" (שמות ט"ו, ב) נדרש במכילתא כמקור להידור מצווה:

"דבי ישמעאל אמר: וכי אפשר לו לבשר ודם להנוות לקונו, אלא אנוהו לו במצוות: אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה,

1. היינו עשיית עוול במידות ומשקלות.

2. "כל התועבות האל" (ויקרא י"ח, כו) - נאמר לגבי עריות.

3. "כי תועבת ה' אלקיך כל עשה אלה" (דברים כ"ה, טו) - נאמר לגבי מידות.

תפילה נאה... רבי יוסי בן דורמסקית אומר: אעשה לפניו בית מקדש נאה⁴.

מעין זה מובא במסכת שבת קלג, ע"ב:

"תניא: 'זה אלי ואנוהו' - התנאה לפניו במצוות: עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה ושופר נאה, צינית נאה, ספר תורה נאה, וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן, וכרכו בשיראין נאין."

צד שווה לכל הדוגמאות שכולן שייכות לתחום שבין אדם למקום. אבל הרמב"ם כשהוא מביא עניין זה של נוי ויופי מצווה בסוף הלכות איסורי מזבח, מוסיף הוא פריטים מתחום שבין אדם לחבירו:

"הרצוה לפכות עמך - יכוון יצרו הרע וירחיב ידו ויבא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו האין שיבא ממנו. הרי אומר בתורה 'והבט הבא' גם הוא מבכרות צאנו ומחלביהו וישע ה' אל הבט ואל מנחתו' (בראשית ד', ?).

והוא הרין בכל דבר שהוא לפי האל הטוב שיהיה מן האה והטוב: אם בנה בית תפילה - יהיה נאה מבית ישיבתו; האכיל רעב - יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחני; כיסה ערום - יכסה מן היפה שבכסותו..."

ג. זהירות יתירה באומללים

"חייב אדם להיזהר ביותומים ואלמנות, מכני שנפשם שפלה מאד ורוחם נמוכה, אע"פ שהם בעל ממון. אכילו אלמנותו של מלך ויתומיו - מופהרים אנו עליהם שאמר 'כל אלמנה ויתום לא תענון' (שמות כ"ב, כא), והיאק נוהגים עמהם? לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהא בהם אלא מנהא כבוד... לא ינהא בהם מנהא כל אדם, אלא ישעה להם הכרע וינהאם בנחת וברחמים גדולים ובכבוד" (הלכות דעות ו', י').

ד. שמחת יום טוב - כיצד?

את האלמנות והיתומים אנו מוצאים אצלו בהלכה נוספת. מצווה על האדם לשמוח ביום טוב ולשמח את הנלווים עליו. הרמב"ם מפרט כיצד ינהא אדם כדי לשמוח:

"כיצד? הקטנים - נתן להם קליזות ואכאליס ומאדנות, והגשים - קונה להן בגדים ותכשיטין נאים כפי ממון, והאנשים - אוכלין פשר ושותים יין..."

4. הוא ראה במילה 'ואנוהו' לא רק את הנוי, אלא גם את הנווה.

ומיד הוא מוסיף:

"וכשהוא אוכל ושותה - חייב להאכיל לשר, ליתום ולאנאמנה עס שאר העניים
האומללים, אבל מי שנעלם לרחוק חזרו אוכל ושותה הוא וגניו אשתו ואינו
מאכיל ומשקה לעניים ולמורי נפש - אין זה שמחת מצווה אלא שמחת כרסו...
ושמחה כזו קלון היא להם..." (הלכות יום טוב ו', יח).

לא ייפלא שבהלכות מגילה נותן הרמב"ם עדיפות למצות מתנות לאביונים
על פני המשתה ומשלוח המנות:

"מוטב לאדם להרבות במתנות לאביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח מנות
לרעיו. שאין עס שמחה גדולה ומכאורה אלא לשמח לה עניים ויתומים
ואנאמנות וזרים. שהמשמח לה האומללים הללו רומה לשכינה, שאמר (ישעיהו
נ"ב, טו) "להחיות רוח שפלים ולהחיות לה נפלאים" (הלכות מצילה ב',
יט).

ה. היחס הנאות לעבד

את הלכות עבדים חותם הרמב"ם באמירות נכבדות על מידת חסידות
וחמלה ראויה:

"מותר לעבד בעבד כעני בפרק. ואע"פ שהגין ככ - מידת חסידות ודרכי
חכמה שיהיה אדם רחמן ורוח צדק⁵ ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו...
לעבדות מסרם הכתוב ולא למוצה. ולא ירבה עליו צעקה וכסס, אלא ירבה
עמו בנחת וישמע טענותיו... כרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם
הקב"ה טובת התורה וציווה אותה בחוקים ומשפטים צדיקים - רחמנים הם
על הכל".

ו. כפייה על מצות עשה

נאמר במסכת כתובות בדף פו:

"במה דברים אמורים (לנוקב חרצעים - דש"י) במצוות לא תעשה,
אבל במצוות עשה, כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב
ואינו עושה - מכין אותו עד שתצא נפשו"⁶.

5. יושם לב לזיווג "רחמן ורודף צדק", לאמר: אין כאן שני קטבים, אלא שני דברים
המשלימים זה את זה והנמשכים זה מזה.

6. היינו: "עד שיחלישו כוחו" (ישיטה מקובצת י).

הרי הבחנה בין מלקות הבאות כעונש על עבירת לא תעשה, לבין הכאות שתכליתן להביא את הסרבן לידי עשייה.

הלכה בנוסח זה לא נמצאת הרמב"ם, וכבר העיר הרב הרצוג (בספרו "תורת האהלי"): "ודע שלעת עתה אינני זוכר היכן נמצא דין זה ברמב"ם ביד החזקה⁷ שמכין אותו עד שתצא נפשו אם אומרים לו עשה סוכה...".

אכן, בהלכות סוכה ולולב לא הביא הרמב"ם הלכה זאת, אבל הביא כיוצא בה לגבי מצות צדקה. ולגביה לא רק שכופין את הנמנע, אלא אף המוכן לתת - אבל לא כראוי לו לפי אפשרויותיו - גם אותו מכים עד שיתן.

"מי שאינו רוצה ליתן צדקה, או שיתן מעט ממה שראוי לו - בית דין כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמור ליתן..." (הלכות מתנות עניים ט"ו).

והפלגה יתירה הפליג הרמב"ם בעניינה של מצווה זאת, עד שאמר:

"חייבין אנו להיזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה, שהצדקה טימן לצדיק כרע אברהם אבינו... ואין כסא ישראל, מתכונן ודת האמת עומדת אלא בצדקה... ואין ישראל נאמין אליו בצדקה..." (ע"י, א).

7. דייק: "ביד החזקה", שכן הרמב"ם מזכיר הלכה זאת בחיבור קודם שלו, בספר המצוות בשורש ארבעה עשר כתב: "ואמנם מצוות עשה כולם הנה כל מצווה מהם בעת חיוב עשייתה יש לנו להכות בשוטים הנמנע מעשותה...".